

Віктор Дроздов

Запорізький національний університет
кандидат історичних наук, доцент, докторант (Україна)

e-mail: victordrozдов.84@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1381-8878>

ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/A-7822-2018>

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57273143500>

Образ російського народу в радянських комеморативних практиках на анексованих українських територіях (1939–1953)

Анотація. Метою статті є дослідження радянських комеморативних практик як інструментів поширення образу російського народу на анексованих українських територіях упродовж 1939 – 1953 рр. **Методологія дослідження** ґрунтується на поєднанні міждисциплінарних і спеціально-історичних методів, зокрема критичного дискурс-аналізу, наративного аналізу, історико-порівняльного, історико-типологічного та історико-системного методів. **Наукова новизна.** Вперше на основі аналізу офіційних наративів, святкових ритуалів та меморіальних практик простежено процес конструювання образу російського народу радянською політикою пам'яті, особливостей його поширення на різних територіях, що були анексовані в роки Другої світової війни. **Висновки.** Український радянський комеморативний дискурс зображував російський народ як провідну силу у «визволенні» і «возз'єднанні» українських земель, демонстрував його піклування над новими приєднаними територіями, підкреслював історичний і культурний вплив «старшого брата» на розвиток українського народу. Пропагування цього символічного образу активно розпочалося після анексії Закарпатської України, а в післявоєнні роки влада закріплювала його в колективній свідомості, використовуючи різні комеморативні практики. Виголошення подяки російському народу стало обов'язковим ритуалом під час святкувань республіканських ювілеїв, річниць «визволення» та «возз'єднання» українських земель. Проведення масштабних святкувань 800-річчя Москви та ювілеїв О. Пушкіна й О. Суворова передбачало різні цілі на анексованих територіях. Якщо в західноукраїнських областях вони були спрямовані на формування позитивного образу російського народу та підкреслювали тривалість його історично-культурних зв'язків із місцевим українським населенням, то в Ізмаїльській області вони сприяли закріпленню російськоцентричної моделі офіційної пам'яті регіону.

Ключові слова: комеморація, офіційна пам'ять, сталінізм, анексовані території, Українська РСР.

Постановка проблеми. Розпочата у 2014 р. воєнна агресія Російської Федерації проти України та повномасштабне вторгнення у 2022 р. актуалізували питання щодо переосмислення українсько-російських відносин в історичній ретроспективі, деконструкції імперських і радянських історичних міфів, декомунізації та дерусифікації символічного простору. У цьому контексті вкрай важливим є розуміння передумов створення й поширення радянських офіційних наративів про «дружбу народів» та образу «великого російського народу», які нав'язувалися сталінським режимом і тривалий час впливали на колективну пам'ять українського соціуму. З огляду на те, що сьогодні російські окупаційні адміністрації вдаються до спотворення історичної пам'яті населення східних і південних українських територій, застосовуючи, крім пропагандистських методів, комеморативні практики, актуальним є вивчення радянської політики комеморації на анексованих упродовж Другої світової війни українських землях.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Сучасні меморіальні студії приділяють чималу увагу дослідженню впливу комеморацій на формування і збереження колективної пам'яті та ідентичності. Я. Ассман вказує, що свята й обряди гарантують поширення знання, що забезпечує ідентичність, у формі «примусового повторення» (Ассман, 2004, с. 96–97). П. Коннертон, уживаючи термін «церемонії вшанування пам'яті», розглядає їх як засоби когнітивного контролю для забезпечення офіційної версії політичної структури символічними репрезентаціями (Коннертон, 2004, с. 83). На думку Дж. Гілліса, комеморативна діяльність є соціальною і політичною діяльністю, оскільки передбачає координацію індивідуальних та групових спогадів, які можуть здаватися консенсусними, однак насправді є продуктом процесів інтенсивного змагання, боротьби та, у деяких випадках, повного знищення (Gillis, 1994, р. 5). А. Киридон розрізняє комеморації у вузькому сенсі (організація музеїв, визначення знаменних дат, свят, масові заходи, перейменування вулиць, творення нових традицій тощо) та в

широкому (все, що пов'язує людину з її минулим). Підкреслюючи зв'язок комеморацій із політикою пам'яті, вона називає їх своєрідними індикаторами взаємин влади й мас (Киридон, 2020, с. 11–13). Радянські комеморативні практики виконували поряд із легітимаційною й ідентифікаційною функціями також функції комунікації та мобілізації. Крім того, як зазначає К. Петроун, вони сприяли інкорпорації громадян приєднаних територій у радянську ідеологічну систему (Petrone, 2000, р. 11). Комеморації доби сталінізму поки не стали об'єктом комплексного вивчення. Їхню роль у політиці пам'яті та повсякденному житті радянського суспільства розкрито в монографіях С. Єкельчика (Єкельчик, 2008; Єкельчик, 2018). Використання політичних ритуалів і церемоній ушанування пам'яті в процесі радянізації анексованих українських територій досліджено в працях Л. Стародубець, Р. Попп (Starodubets & Popp, 2020), С. Фрунчак (Frunchak, 2010), В. Міщанина (Міщанин, 2015), П. Леньо (Леньо, 2021) та В. Дроздова (Drozdov, 2022).

Мета статті – дослідити радянські комеморативні практики як метод конструювання й поширення образу російського народу в колективній пам'яті населення анексованих українських земель у 1939–1953 рр. та виявити особливості їхнього застосування на різних територіях.

Виклад основного матеріалу. У середині 1930-х рр. у Радянському Союзі відбувалася докорінна трансформація національної політики. Сталінське примордіалістське тлумачення нації та концепт «дружби народів» витіснили ленінську ідею «пролетарського інтернаціоналізму». Нова ідеологія розглядала «багатонаціональний радянський народ» як союз вільних народів – соціалістичних націй, позбавлених класових суперечностей (Мартін, 2013, с. 580–581). Міцна «дружба» цих народів перебувала під опікою більшовицької партії та її вождя, що захищали радянські народи від зовнішніх ворогів. Однак уявна «сім'я вільних народів» не була рівною, оскільки «першим серед рівних» у ній поставав російський народ.

Сталінська парадигма «націонал-більшовизму», за визначенням Д. Бранденбергера (Brandenberger, 2002), не лише визначала ключову роль російського народу в утворенні радянської держави й побудові соціалізму, а й підкреслювала його історичний і культурний вплив на розвиток інших радянських народів. З 1937 р. офіційна пропаганда формувала образ «великого російського народу», а російські визначні історичні постаті були включені до радянського героїчного пантеону (Єкельчик, 2008, с. 37). Водночас народи, які стали жертвами колоніальної експансії Російської імперії, перетворилися на об'єкти братерської допомоги, визволені росіянами від власних та західних загарбників (Шпорлюк, 2000). Процеси «реабілітації» російської імперської історії відображалися в комеморативних практиках, зокрема у всесоюзному святкуванні пам'ятних дат і ювілеїв дореволюційних політичних, військових і культурних діячів.

Початок війни з нацистською Німеччиною сприяв ще більшій глорифікації російських героїв, ім'я яких влада використовувала для пропаганди патріотичних почуттів у радянського населення. У виступах із нагоди 24-ї річниці «жовтневої революції» на урочистому засіданні Московської міської ради 6 листопада 1941 р. та на військовому параді в Москві 7 листопада 1941 р. Й. Сталін наголошував на загрозі гітлерівських націонал-соціалістів для «великої російської нації» та закликав населення надихатися «мужніми образами великих предків» О. Невського, Д. Донського, К. Мініна, Д. Пожарського, О. Суворова та М. Кутузова у визвольній війні проти німецьких загарбників (Буков, Горинов & Пономарев, 1995, с. 135–142). Конструювання символічного образу «великого російського народу» завершилося відомим сталінським тостом, проголошеним 24 травня 1945 р. під час прийому на честь командувачів військами Червоної Армії, з нагоди перемоги над гітлерівською Німеччиною. Він проголошував, що російський народ: 1) був найбільш видатною нацією Радянського Союзу; 2) виступав керівною силою серед усіх народів країни; 3) мав особливі якості; 4) вірив у правильність політики свого уряду і пішов на жертви задля перемоги; 5) був вирішальною силою в історичній перемозі над фашизмом (Буков, Горинов & Пономарев, 1995, с. 704). Стаття «Великий російський народ», що була опублікована в «Правді» 26 травня, передрукована у всіх республіканських, обласних і місцевих періодичних виданнях. Отже, після Другої світової війни сталінські ідеологи остаточно закріпили домінування російського народу в пірамідальній національній структурі радянської держави, поставивши історію та культуру інших національних груп у повну залежність від російської.

Трансформація національної політики призвела до нового розуміння української історії та культури. Радянська культура зацікавилася національною екзотикою, вшановувала класику й реабілітувала українських національних героїв, зокрема повертала в героїчний пантеон Д. Галицького і Б. Хмельницького та створювала культ Т. Шевченка, Л. Українки й І. Франка як «народних революційних письменників». Національні наративи стали частиною нової радянської інтерпретації української історії. Паралельно влада нав'язувала ідеологічні концепти про «Київську Русь – колыску трьох братніх народів», приєднання України до Росії в 1654 р. як «менше зло», «возз'єднання українського народу» у 1939–1940 рр. тощо.

Післявоєнний офіційний дискурс усе більше наближав історію й культуру України до російської. «Лист українського народу великому російському народу», підготовлений після визволення Києва, представляв усіх українських «великих предків» товаришами по зброї сучасних їм російських героїв (Єкельчик, 2008, с. 78). Новий гранд-наратив М. Петровського про «возз'єднання українського народу» так характеризував історію України: «Історія українського народу – це історія вікової боротьби народних мас проти соціального й національного гноблення за возз'єднання в єдиній українській державі, за об'єднання з братнім, єдинокровним російським народом» (Покровський, 1944, с. 3). Історичні міфи й відповідні образи закріплювалися у святкових ритуалах та церемоніях вшанування пам'яті. Неодмінним складником комеморативного дискурсу було відзначення ювілеїв видатних російських постатей (М. Кутузова, В. Белінського, О. Пушкіна, О. Радищева, О. Суворова, М. Гоголя та інших) та пам'ятних дат (зокрема, 800-річчя Москви і 250-річчя Полтавської битви).

Ідеї визволення від іноземних загарбників і «українського радянського іредентизму» посідали центральне місце в офіційних радянських наративах під час анексії українських територій, які входили до складу Польщі, Румунії та Чехословаччини (Гриневич et al., 2004, с. 259–260). Проте пам'яттєвий дискурс мав істотні відмінності. Якщо в західноукраїнських областях влада формувала українську національну модель історичної пам'яті, то в Ізмаїльській (із серпня до грудня 1940 р. – Аккерманській) області вона використовувала російськоцентричну модель (Drozdov, 2022, р. 95).

Нова радянська версія історії західноукраїнських земель узгоджувалася з офіційною історією підрадянської України, підкреслюючи зв'язки кожної території з Росією. З огляду на те, що Східна Галичина, Північна Буковина та Закарпаття не входили до складу Російської імперії, ідеологи мусили звертатися до засновницького міфу про Київську Русь, інтерпретуючи «возз'єднання» з Україною як повернення до сім'ї споріднених слов'янських народів. Такий підхід іноді суперечив самому міфу, як наприклад, у випадку із Закарпатською Україною, «возз'єднання» якої зображувалося як результат «900-річної боротьби закарпато-українського народу» (Петровський, 1944, с. 3). Образ російського народу в цій сталінській інтерпретації мав риси «народу-визволителя», завдяки якому відбулося визволення цих територій від іноземних окупантів та «возз'єднання з Матір'ю-Батьківщиною».

Радянська святкова культура була одним із головних інструментів пропагування нових символів та образів. Сталінський святковий канон вимагав демонстрації почуття щирої вдячності вождю й партії з боку населення. Для цього використовувалися різні ритуали: виголошення здравиць під час офіційних виступів, підписання й надсилання вітальних листів ключовим державним і партійним лідерам на урочистих зборах і мітингах, ходи колон під час демонстрацій і мітингів із плакатами вождів, лозунгами та виголошенням здравиць і подяки перед трибунами.

Крім вдячності Сталіну й більшовицькій партії, святкові заходи з нагоди відзначення річниць «визволення» західноукраїнських земель та їхнього «возз'єднання з Радянською Україною» передбачали висловлення подяки російському народу. Першу таку офіційну подяку виголосив голова Ради Народних Комісарів УРСР М. Хрущов під час виступу на засіданні VII сесії Верховної Ради УРСР 29 червня 1945 р. Повідомивши депутатам про укладення договору з Чехословацькою Республікою щодо приєднання Закарпатської України до СРСР, він заявив про завершення «возз'єднання» як результат «мудрої сталінської політики радянського уряду й більшовицької партії». Разом із цим він проголосив: «В цей історичний час український народ дякує за велику допомогу й підтримку братньому російському народові й усім народам Радянського Союзу» (Токаренко, 1945, с. 19). Наступного дня депутати ухвалили лист «Великому російському народові», у якому зверталися до нього від імені українців як до старшого брата зі словами «любові, відданості й щирої вдячності» за здійснення споконвічної мрії про «возз'єднання, свободу й національну незалежність» (Токаренко, 1945, с. 23). Також ухвалено лист «До великого українського народу», у якому звучали привітання з нагоди «возз'єднання» Закарпаття.

30 червня 1945 р. оголошено святковим днем, який набув загальнореспубліканського масштабу. Урочистості щодо чергового «акту возз'єднання» і «збирання всіх українських земель» мали додатковий ефект на анексованих територіях, слугуючи засобом подальшої легітимації сталінського режиму. Зокрема, у Чернівецькій області, щойно відсвяткувавши п'ятиріччя «возз'єднання» Північної Буковини, влада організувала мітинги і збори з нагоди «возз'єднання» Закарпаття в усіх підприємствах, установах та навчальних закладах. Інформуючи про проведені заходи, відділи пропаганди та агітації цитували промови учасників, у яких повторювалися офіційні наративи подяки партії, її вождям та російському народу за «возз'єднання українських земель». Одним з обов'язкових ритуалів цих мітингів стало надсилання привітальних телеграм Сталіну, Хрущову, російському народу і трудящим Закарпатської України (ДАЧО, ф. П-1, оп.11, спр.133, арк. 97–98).

14 жовтня 1945 р. на урочистих зборах із нагоди річниці «визволення Радянської України» М. Хрущов знову подякував російському народу «за беззавітне служіння всьому радянському народу... ясний розум, стійкість і терпіння... за братську допомогу нашому українському народу» (Передова стаття, 1945, с. 1). На цей виступ, що транслювали по радіо, з протестом відреагував із заслання колишній нарком освіти УСРР О. Шумський, надіславши 18 жовтня лист Й. Сталіну, у якому він звинувачував М. Хрущова в образі честі й гідності українців та виступав проти нового політичного курсу сталінського керівництва в національному питанні – курсу російської великодержавної політики. Цей курс він назвав «лінією національно-політичної кастрації українського народу» та «лінією перетворення України в політично-аморфне тіло – у Малоросію» (Панчук et al., 1994, с. 278).

Відзначення 30-річчя створення Української РСР у січні 1948 р. стало одним із наймасовіших дійств у підрадянській Україні в перші післявоєнні роки. Виступивши на ювілейній сесії Верховної Ради УРСР, М. Хрущов особливу увагу приділив «багаторічній і непорушній» дружбі між російським та українським народами, яку він називав «величезною силою в боротьбі за перемогу комунізму». Проте в цьому наративі українцям відводилася роль «молодшого брата», який завжди в тяжкі часи свого життя звертався по допомогу й підтримку до «старшого», зокрема за часів Б. Хмельницького, у роки «громадянської війни» та «Великої Вітчизняної війни» (Промова, 1948, 3–4). «Палку вдячності» російському народові М. Хрущов проголосив і в доповіді на ювілейній сесії Верховної Ради УРСР 29 жовтня 1949 р., присвяченій святкуванню «Десятиріччя возз'єднання українського народу в єдиній Українській радянській державі». Святковий дискурс на західноукраїнських землях під час відзначення цього штучно винайденого владою ювілею підкреслював зв'язок українського й російського народів. Наприклад, план оформлення міста Львова передбачав тематичні локації, одними з яких були «Велика братська непорушна дружба українського народу з великим російським народом» (на площі А. Міцкевича) та «Непорушна дружба російського, українського та всіх народів Радянського Союзу – запорука перемоги та успіхів нашої могутньої Соціалістичної Батьківщини» (на Галицькій площі) (Дроздов, 2022, с. 249).

Пропагуванню образу «великого народу» та його історії й культури сприяли загальносоюзні ювілеї визначних подій і відомих постатей, наймасштабнішими з яких у післявоєнні часи були святкування 800-річчя Москви (7 вересня 1947 р.), відзначення 150-річного ювілею від дня народження О. Пушкіна (6 червня 1949 р.) та 150-х роковин із дня смерті О. Суворова (18 травня 1950 р.). На загальносоюзному, республіканському, обласному, міському та районному рівнях влада утворювала ювілейні комісії, які розробляли плани заходів щодо підготовки і проведення свят. Вони передбачали широку агітаційно-пропагандистську кампанію, урочисті заходи, організацію виставок та різних культурно-мистецьких заходів, відкриття пам'ятних місць, найменування внутрішньоміських об'єктів, колгоспів та шкіл на їхню честь тощо. Характерною особливістю проведення цих свят на західноукраїнських землях був наголос на тривалих історико-культурних зв'язках із російським народом, його допомозі у «возз'єднанні українського народу», а також демонстрації піклування сталінського режиму над новими територіями.

Інформація секретаря Львівського обкому КП(б)У П. Желяка «Про підготовку та проведення 800-річчя Москви у Львівській області» секретарю ЦК КП(б)У з пропаганди та агітації І. Назаренко вказує на масштаби та цілі святкування (ДАЛО, ф. П-3, оп.2, спр.145, арк.175–180). Зокрема, для трудящих області прочитано понад 350 тематичних лекцій і доповідей, під час яких наголошували на «ролі Сталінської Москви, Леніна і Сталіна в долях українського народу» та його боротьби проти «українсько-німецьких націоналістів», поміщиків, буржуазії та інтервентів. Серед тем бесід були: «Виникнення й розвиток Москви», «Москва в минулому», «Москва в трьох революціях», «Москва у Великій Вітчизняній війні» тощо. Львівська обласна бібліотека організувала виставку художньої літератури про історію Москви і виставку літографічних плакатів на тему: «Москва в дні перемог». Бродівський районний будинок культури влаштував фотовиставку, яка демонструвала розвиток Москви за роки радянської влади. Львівське обласне управління кінофікації випустило на екрани Львова й районних центрів низку кінофільмів, зокрема «Мінін і Пожарський», «Кутузов», «Іван Грозний», «Ленін у 1918 році», «Небо Москви» тощо, а 7 вересня в центрі Львова працювала кінопересувка, що демонструвала львів'янам короткометражні фільми про історію Москви та Росії (До 800-річчя Москви, 1947, с. 8).

6 вересня у Львівському державному університеті ім. І. Франка відбувся великий святковий вечір, а у Львівському театрі опери й балету – урочисте засідання міської Ради. Депутат Верховної Ради УРСР К. Пелехатий під час виступу на зборах заявив про «батьківське піклування» столиці над Львовом, який мав перетворитися на великий індустріальний і культурний центр СРСР. Святкові вечори й концерти провели у всіх вищих навчальних закладах, наукових, культурних і мистецьких установах напередодні й у день святкування.

Традиційним ритуалом стало надсилання листів від трудящих Львівщини до трудящих Москви, які підготували учасники зборів, виконком Львівської обласної ради та Львівський обком КП(б)У. Вони підкреслювали тісні історичні зв'язки українського й російського народів і допомогу Москви в здійсненні «віковичних мрій» трудящих України й, зокрема, західноукраїнського населення у визволенні та приєднанні до Радянського Союзу. «Для нас, жителів західних земель Радянської України, Москва особливо дорога, бо з її іменем пов'язані найсвітліші сторінки історії нашого багатостраждального народу», — зазначалося в одному з них (Трудящим, 1947, с. 2).

7 вересня у Львові на честь святкування 800-річчя Москви й початку нового навчального року відбувся загальноміський парад піонерів і школярів, у якому взяли участь близько 25 тис. дітей (ДАЛО, ф.П-3, оп.2, спр.145, арк.179). Світлини параду, опубліковані у львівській обласній газеті «Вільна Україна», зображували ходу колон учнів у радянській шкільній формі, дівчат в українських національних костюмах та хлопців у костюмах середньовічних російських воїнів (Савка, 1947, с. 1). Крім того, у місті та в районних центрах області пройшли масові мітинги, збори, урочисті засідання, масові гуляння робітників, колгоспників та інтелігенції. В інших західноукраїнських областях святкування відбулися скромніші ніж у Львівській, обмежившись урочистими зборами й народними гуляннями.

З нагоди святкування в селі Старі Броди Львівської області створено колгосп «імені 800-річчя Москви». Як інформував Львівський обком КП(б)У, таке рішення ухвалено одностанно після пропозиції одного із селян, який наголошував не лише на ювілейній події, а й на ролі російського народу у возз'єднанні українських земель, заявляючи, що «... сонце возз'єднання зійшло для нас із Москви» (ДАЛО, ф.П-3, оп.2, спр.145, арк.177).

Газета «Вільна Україна», крім передруку офіційної інформації ЦК ВКП(б) і висвітлення святкових заходів, опублікувала статтю старшого наукового співробітника Львівського республіканського історичного музею В. Ваврика «Наша рідна Москва», у якій автор підкреслював роль Москви як «світлого маяка й опори в боротьбі за кращу долю й щасливе вільне життя» галичан (Ваврик, 1947, с. 7).

Про масштаби підготовки підрадянської України до святкування 150-річного ювілею від дня народження О. Пушкіна свідчать заходи, проведення яких контролював республіканський комітет на чолі з О. Корнійчуком: урочисті збори Академії наук УРСР спільно із Спілкою радянських письменників і Спілкою радянських композиторів України; ювілейні збори в Кіровограді та Кам'янці; ювілейні республіканські виставки; видання бібліографічного збірника «Пушкін і Україна», збірника «Вінок Пушкіна» та ювілейних пушкінських видань накладом понад 200 тис. примірників тощо (РАТАУ, 1949, с. 3). 6 червня 1949 р. в Києві, усіх обласних та районних центрах відбулися ювілейні вечори, урочисті збори та святкові концерти.

Львівська обласна ювілейна комісія, яку очолював заступник голови облвиконкому С. Стефаник, наприкінці травня заслуховувала звіти освітніх та культурних закладів, у яких повідомлялося про проведення шкільних ювілейних вечорів і літературних ранків, організованих комсомолом «Пушкінських читань» для молоді, літературних вечорів, конференцій читачів та вечорів художнього читання в бібліотеках, художніх вечорів у клубах і будинках культури, постановки спектаклів та опер у театрах Львова (В обласній, 1949, с. 2). Вищі навчальні заклади провели наукові конференції та сесії, присвячені 150-річчю з дня народження О. Пушкіна, а Львівська бібліотека Академії наук УРСР та Чернівецький меморіальний музей О. Кобилянської підготували виставки його творів та фотодокументів (Одуха, 1949, с. 4; Панчук, 1949, с. 1). Ім'я О. Пушкіна присвоїли Дрогобицькій обласній бібліотеці для дітей та юнацтва, Ходорівському районному будинку культури (Львівська область), а також кільком середнім школам у Західній Україні (ЦДАВОУ, ф.4762, оп.1, спр.284, арк.191). Преса публікувала численні статті, які інформували про життя і творчість поета, пушкінські місця пам'яті в Україні, підготовку і святкування пушкінських днів.

Відзначення «пушкінських днів» на західноукраїнських землях мало на меті не лише популяризацію російської культури, а й демонстрацію культурної переваги «старшого брата». Пропаганда підкреслювала ідейний вплив літературної спадщини О. Пушкіна на творчість українських поетів Т. Шевченка й І. Франка, яких зображували виключно як революційних поетів і борців за соціальне та національне визволення українського народу. Опубліковані у «Вільній Україні» статті «Пушкін і Шевченко» (Романченко, 1949, с. 3) та «Пушкін і Франко» (Білоштан, 1949, с. 2), авторами яких були викладачі Львівського педагогічного інституту, розповідали про велике шанування Шевченком і Франком творчості Пушкіна, її вплив на революційні ідеї українських «народних співців», спільні теми й мотиви в літературних творах. Крім того, сталінські ідеологи намагалися навіть довести вплив «слова пушкінської поезії» на ті регіони, які жодним чином не були пов'язані з російською культурою, зокрема на Закарпаття. Наприклад, преса повідомляла, що «один із корінних жителів Закарпаття» передав до Мукачівського історичного музею томик віршів Пушкіна, виданий за життя поета (Беляєв, 1949, с. 4).

Істотно відрізнявся від західноукраїнських земель радянський комеморативний дискурс в Ізмаїльській області. Приєднання до складу Української РСР південної частини Бессарабії (Буджака) обґрунтовувалося національним чинником. Утім, на відміну від інших територій, анексію Бессарабії радянська влада інтерпретувала як її повернення, оскільки не визнавала рішення Паризького протоколу 1920 р. про передачу цієї території Румунському Королівству. До того ж, якщо в новоутвореній Молдавській РСР сталінські ідеологи розпочали конструювання молдавської ідентичності на основі домінування однієї етнічної спільноти, то в Ізмаїльській області УРСР нова радянська ідентичність для поліетнічного складу населення потребувала іншого спільного маркера. Ним став штурм фортеці Ізмаїл військами О. Суворова в 1790 р., що символізував визволення краю російською армією від Османської імперії (хоча за умовами Кючук-Кайнарджійського миру ця територія залишалася в її складі). Штурм 1790 р., який за імперських часів перетворився на міф про «славу російської зброї», увійшов до переліку найвизначніших перемог у воєнній історії СРСР, а образ О. Суворова зайняв чи не найвище місце в героїчному пантеоні сталінської доби. Зв'язок регіону з цією подією визначив напрям радянської меморіальної політики. Офіційний дискурс пов'язував «визволення» краю в 1940 та 1944 рр. з героїчним історичним минулим часів «суворівських чудо-богатирів», спадкоємцями яких вважалися радянські війська.

Поширення наративів про «славу російської зброї» та створення нової версії історії, в якій центральним епізодом був суворівський штурм, потребувало комеморації цієї події. Вже в грудні 1940 р. радянська влада організувала в області урочистості з нагоди 150-річчя штурму фортеці Ізмаїл. Святкова церемонія відкриття пам'ятника О. Суворову в першу річницю визволення Ізмаїла від «німецько-румунських загарбників» 26 серпня 1945 р. стала одним із найвидовищних дійств в історії міста за сталінських часів. Момент відкриття супроводжувався піротехнічним ефектом і залпами артилерійського салюту, а сам мітинг знято на кіноплівку. «Довго будуть пам'ятати присутні на торжестві велич цього видовища», – писала газета «Придунайська правда», називаючи спорудження пам'ятника «всезагальним торжеством для народів Радянського Союзу» (Торжество, 1945, с. 3).

Ще одним епізодом, який став маркером російськоцентричної моделі історичної пам'яті Буджака, було відвідування О. Пушкіним Аккермана (сучасний Білгород-Дністровський), Ізмаїла та інших населених пунктів у 1821 і 1822 рр. У період святкування 150-річчя російського поета в 1949 р. нетривале перебування О. Пушкіна в цьому регіоні стало об'єктом комеморацій. Так, у м. Білгороді-Дністровському встановлено дві меморіальні дошки (на будівлі, у якій він зупинявся, та на башті Аккерманської фортеці) (Бельський, 1949, с. 3). Білгород-Дністровський історико-краєзнавчий музей проводив екскурсії пушкінськими місцями, а також організував тематичну виставку щодо перебування О. Пушкіна в Аккермані. Білгород-Дністровський учительський інститут провів наукову конференцію та пушкінський вечір, на якому студентам і молоді міста читали доповідь «Історична тематика у творчості Пушкіна» (Борзановський, 1949, с. 3). У Болграді ім'я О. Пушкіна присвоєне парку, де під час святкування ювілею відбулися народні гуляння (Пушкинские дни, 1949, с. 1). Упродовж місяця пушкінська тематика не зникла зі сторінок газети «Придунайська правда», яка повідомляла про підготовку та проведення святкування ювілею в різних містах і селах області. У такий спосіб цей регіон пов'язували не лише зі «славою російської зброї», а й із «великою» російською культурою.

Всесоюзне відзначення 150-х роковин із дня смерті О. Суворова в 1950 р. сприяло подальшій глорифікації постаті полководця в підрадянській Україні. Постановою Ради Міністрів УРСР та ЦК КП(б)У створено Республіканський комітет із проведення ювілею, який розробив відповідний план заходів, що передбачав понад 90 позицій (ЦДАВОУ, ф.2, оп.8, спр.2042, арк.98–111). На важливість Ізмаїла як символічного місця святкування ювілею вказує той факт, що урочистий мітинг у місті, як і збори в Києві й мітинги в Тульчині та Очакові, мали відзняти для кінохроніки. Крім того, у кіножурналі вийшов сюжет про Ізмаїл із показом пам'ятника та Ізмаїльського історичного музею О. Суворова, створеного в 1947 р. На кургані в с. Турбаївка поблизу Ізмаїла встановлено обеліск із меморіальною дошкою, а ім'я полководця присвоєне одній з ізмаїльських шкіл. План підготовки міста до ювілею передбачав проведення тематичних лекцій, організацію пересувної фотовиставки, публікації статей та випуск радіопередач (КУІА, ф.Р-747, оп.1, спр.39, арк.16–17). Окрема виставка про біографію полководця та його традиції в радянській армії була встановлена біля пам'ятника Суворову (ДАОО, ф.П-4980, оп.2, спр.377, арк.1). «Придунайська правда» висвітлювала ювілейні заходи, що проходили в інших містах області. Газетні статті, присвячені О. Суворову, поширювали офіційні міфологеми про Ізмаїл як «місто слави російської зброї», вказували на спадкоємність радянської армії із суворівськими «чудо-богатырями» та проводили паралелі між двома генералісімусами – Суворовим та Сталіним, що відіграли вирішальну роль в історії міста. Схожі наративи звучали під час мітингу та урочистих зборів в Ізмаїлі 18 травня 1950 р., коли, крім вшанування пам'яті полководця, неодноразово виголошували слова подяки Сталіну за

«визволення» та пройдений шлях до комунізму (Митинг, 1950, с. 2). Коштовності продовжилися до грудня 1950 р., коли місто святкувало 160-річчя з дня штурму фортеці Ізмаїл.

Висновки. Для поширення образу російського народу на анексованих українських територіях радянська влада використовувала загальносоюзні та республіканські свята, проведення яких мало певні особливості. Насамперед, вони підкреслювали провідну роль російського народу у «визволенні» та «возз'єднанні» українських земель. Цьому сприяли різноманітні ритуали подяки, які М. Хрущов увів у комеморативний дискурс після «возз'єднання» Закарпаття. Символічний образ «старшого брата», який постійно піклувався про «братські народи» й позитивно впливав на українську історію та культуру, а також сприяв розвитку західноукраїнських земель, пропагували під час урочистих дійств і заходів на честь ювілейних дат і вшанування відомих дореволюційних російських постатей. В Ізмаїльській області відповідні комеморації створювали новий пам'яттєвий простір, що формував у місцевого населення ставлення до минулого регіону як частини російської історії.

Подяка. Автор висловлює щирі вдячності усім членам редколегії журналу за консультації, надані під час підготовки статті до друку.

Фінансування. Проведення дослідження стало можливим завдяки фінансовій підтримці з боку Канадського інституту українських студій (Canadian Institute of Ukrainian Studies, CIUS) від благодійного фонду «Dr. Vasyl Prychodko Memorial Endowment Fund».

Джерела та література:

- Brandenberger, D.** (2002). *National Bolshevism: Stalinist Mass Culture and the Formation of Modern Russian National Identity, 1931–1956*. Cambridge and London: Harvard University Press, 378 p.
- Drozdov, V.** (2022). Soviet Politics of Memory in Southern Bessarabia and Northern Bukovina: Representation of the Past and Mythmaking during World War II. *PLURAL. History, Culture, Society*, 10(2), 85–102. DOI: https://doi.org/10.37710/PLURAL.V10I2_4
- Frunchak, S.** (2010). Commemorating the Future in Post-War Chernivtsi. *East European Politics and Societies*, 24(3), 435–463. DOI: <https://doi.org/10.1177/0888325410364673>
- Gillis, J. R.** (1994). Memory and Identity: The History of a Relationship. In J. R. Gillis (Ed.), *Commemorations: the Politics of National Identity* (pp. 3–24). Princeton: Princeton University Press, 290 p.
- Petrone, K.** (2000). *Life Has Become More Joyous, Comrades: Celebrations in the Time of Stalin*. Bloomington: Indiana University Press, 266 p.
- Starodubets, G., & Popp, R.** (2020). The Policy of Sovietization of the Western Regions of Ukraine in 1944–1953 through the Propagandist Symbols and Rituals. *Studia Historica Nitriensia*, 24(2), 412–427. DOI: <https://doi.org/10.17846/SHN.2020.24.2.412-426>
- Ассман, Я.** (2004). *Культурная память: Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности* (М. М. Сокольская (пер. с нем.)). Москва: Языки славянской культуры, 368 с.
- Бельский, С.** (1949). Выставки, вечера, мемориальные доски. *Придунайская правда*, 3 червня, 3.
- Борзановский, М.** (1949). Здесь был Пушкин. *Придунайская правда*, 15 травня, 3.
- Беляев, В.** (1949). Імені Пушкіна. *Вільна Україна*, 4 червня, 4.
- Білоштан, Я.** (1949). Пушкін і Франко. *Вільна Україна*, 28 травня, 2.
- Буков, К., Горинов, М., & Пономарев, А.** (Сост.) (1995). *Москва военная. 1941–1945: Мемуары и архивные документы*. Москва: Мосгорархив, 744 с.
- В обласній ювілейній комісії** (1949). *Вільна Україна*, 28 травня, 2.
- Ваврик, В.** (1947). Наша рідна Москва. *Вільна Україна*, 6 вересня, 7.
- Гриневич, В. А., Даниленко, В. М., Кульчицький, С. В., Лисенко, О. Є.** (2004). *Україна і Росія в історичній ретроспективі: нариси: в 3-х т.* (Т. 2: Радянський проект для України (В. М. Литвин, І. М. Дзюба, Я. Д. Ісаєвич, О. С. Онищенко, В. А. Смолій, С. В. Кульчицький (ред.)). Київ: Наукова думка, 531 с.
- ДАЛО** – Державний архів Львівської області.
- ДАОО** – Державний архів Одеської області.
- ДАЧО** – Державний архів Чернівецької області.
- До 800-річчя Москви** (1947). *Вільна Україна*, 6 вересня, 8.
- Дроздов, В.** (2022). Радянський офіційний святковий дискурс і комеморативні практики на приєднаних українських територіях (на прикладі святкування десятиріччя «возз'єднання українського народу»). *Zaporizhzhia Historical Review*, 6(58), 242–253. DOI: 10.26661/zhv-2022-6-58-24
- Скельчик, С.** (2008). *Імперія пам'яті. Російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві* (М. Климчук, Х. Чушак (пер. з англ.)). Київ: Критика, 303 с.
- Скельчик, С.** (2018). *Повсякденний сталінізм. Київ та кияни після Великої війни* (Я. Стріха (пер. з англ.)). Київ: Laurus, 306 с.

- Киридон, А.** (2020). Потенціал комеморативних практик у конструюванні національної ідентичності: концептуалізація проблеми. *Історична пам'ять*, 42, 7–19.
- Коннертон, П.** (2004). *Як суспільства пам'ятають* (С. Шліпченко (пер. з англ.)). Київ: Ніка-Центр, 184 с.
- КУІА** – Комунальна установа «Ізмаїльський архів».
- Леньо, П.** (2021). Меморіалізація «визволителів» у період превентивної радянзації Закарпаття (1944–1946 рр.). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*, 2(45), 142–150. DOI: [https://doi.org/10.24144/2523-4498.2\(45\).2021.247558](https://doi.org/10.24144/2523-4498.2(45).2021.247558)
- Мартін, Т.** (2013). *Імперія національного вирівнювання: Нації та націоналізм у Радянському Союзі (1923–1939)* (С. Вакулєнко (пер. з англ.)). Київ: Критика, 640 с.
- Митинг** в городе славы Русского оружия (1950). *Придунайская правда*, 20 травня, 2.
- Міщанин, В.** (2015). «Всенародні» свята Народної Ради Закарпатської України (1944–1945 рр.) як елемент радянзації Закарпаття. *Вісник Луганського національного університету ім. Т. Шевченка. Історичні науки*, 8, 122–129.
- Одуха, А.** (1949). Виставка творів О. С. Пушкіна. *Вільна Україна*, 4 червня, 4. **Панчук, Е.** (1949). Виставка фотодокументів. *Радянська Буковина*, 5 червня, 1.
- Панчук, М. І., Гошуляк, І. Л., Діброва, С. С., Зінченко, Ю. І. та ін.** (Упоряд.) (1994). *Національні відносини в Україні у XX ст.: збірник документів і матеріалів*. Київ: Наукова думка, 557 с.
- Передова стаття** (1945). Торжественное заседание, посвященное годовщине освобождения Советской Украины. *Правда Украины*, 14 жовтня, 1.
- Петровський, М.** (1944). *Возз'єднання українського народу в єдиній Українській радянській державі*. Київ, Харків: Українське державне видавництво, 28 с.
- Петровський, М.** (1944). Закарпатська Україна (історична довідка). *Радянська Україна*, 22 грудня, 3.
- Промова М. С. Хрушова** (1948). *Вільна Україна*, 25 січня, 3–4.
- Пушкинские дни** на Измаильщине (1949). *Придунайская правда*, 7 червня, 1.
- РАТАУ** (1949). В Республиканском юбилейном комитете по ознаменованию 150-летия со дня рождения А. С. Пушкина. *Придунайская правда*, 28 травня, 3.
- Романченко, І.** (1949). Пушкін і Шевченко. *Вільна Україна*, 5 червня, 3.
- Савка, Я.** (1947) Фотографії. *Вільна Україна*, 9 вересня, 1.
- Токаренко, Я.** (Упоряд.) (1945). *Про Закарпатську Україну (Збірник матеріалів)*. Київ: Українське державне видавництво, 48 с.
- Торжество** освобожденного народа (1945). *Придунайская правда*, 29 августа, 3.
- Трудящим** міста Москви в день 800-річчя столиці від трудящих Львівщини (1947). *Вільна Україна*, 7 вересня, 2.
- ЦДАВОУ** – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.
- Шпорлюк, Р.** (2000). *Імперія та нації (з історичного досвіду України, Росії, Польщі та Білорусі)*. Київ: Дух і Літера. <http://litopys.org.ua/sporl/sh03.htm>

Viktor V. Drozdov

Zaporizhzhia National University

PhD (History), Associate Professor, Postdoctoral Researcher (Ukraine)

The Image of the Russian People in Soviet Commemorative Practices on the Annexed Ukrainian Territories (1939–1953)

Abstract. The article aims to study Soviet commemorative practices as instruments for disseminating the image of the Russian people on the annexed Ukrainian territories from 1939 to 1953. The research methodology combines interdisciplinary and specialized historical methods, including critical discourse analysis, narrative analysis, historical-comparative, historical-typological, and historical-systemic methods. **Scientific novelty.** For the first time, based on the analysis of official narratives, celebrative rituals, and memorial practices, the process of constructing the image of the Russian people by Soviet memory policy and the peculiarities of its dissemination in various territories annexed during World War II were traced. **Conclusions.** Ukrainian Soviet commemorative discourse represented the Russian people as the leading force in the «liberation» and «reunification» of Ukrainian lands, demonstrated Russian people's care for the newly annexed territories, and emphasized the historical and cultural influence of the «elder brother» on the development of the Ukrainian people. The propaganda of this symbolic image actively began after the annexation of Transcarpathian Ukraine, and in the post-war years, the authorities cemented it in the collective consciousness through various commemorative practices. Voicing gratitude to the Russian people became a mandatory ritual during the celebrations of republican jubilees and anniversaries of the Ukrainian lands' «liberation» and «reunification». Holding large-scale celebrations for the 800th

.....
anniversary of Moscow and the jubilees of Pushkin and Suvorov had different goals for the annexed territories. These commemorative ceremonies formed a positive image of the Russian people and emphasized the longevity of historical and cultural ties with the locals in Western Ukrainian regions. In contrast, they strengthened the Russocentric model of the official memory in the Izmail region.

Key words: commemoration, official memory, Stalinism, annexed territories, Ukrainian SSR.

References:

- Assman, Ya.** (2004). *Kulturnaia pamiat: Pismo, pamiat o proshlom i politicheskaia identichnost v vysokikh kulturakh drevnosti* [Cultural memory: Writing, memory of the past and political identity in the high cultures of antiquity] (M. M. Sokolskaia (trans.)). Moskva: Yazyki slavianskoi kultury, 368 p. [in Russian].
- Belskii, S.** (1949). Vystavki, vechera, memorialnye doski [Exhibitions, evenings, memorial plaques]. *Pridunaiskaia pravda – Danubian truth*, June 3, 3. [in Russian].
- Bieliaiev, V.** (1949). Imeni Pushkina [Names of Pushkin]. *Vilna Ukraina – Free Ukraine*, June 4, 4. [in Ukrainian].
- Biloshtan, Ya.** (1949). Pushkin i Franko. *Vilna Ukraina – Free Ukraine*, May 28, 2. [in Ukrainian].
- Borzanovskii, M.** (1949). Zdes byl Pushkin. *Pridunaiskaia pravda – Danubian truth*, May 15, 3. [in Russian].
- Brandenberger, D.** (2002). *National Bolshevism: Stalinist Mass Culture and the Formation of Modern Russian National Identity, 1931–1956*. Cambridge and London: Harvard University Press, 378 p. [in English].
- Bukov, K., Horinov, M., & Ponomariov, A.** (Comp.) (1995). *Moskva voennaia. 1941–1945: Memuary i arkhivnye dokumenty* [Moscow military. 1941–1945: Memoirs and archival documents]. Moskva: Moskhorarkhiv, 744 p. [in Russian].
- DACHO** – Derzhavnyi arkhiv Chernivetskoi oblasti. [State Archives of Chernivtsi Region].
- DALO** – Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti. [State Archives of Lviv Region].
- DAOO** – Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti. [State Archives of Odesa Region].
- Do 800-richchia** Moskv [To the 800th anniversary of Moscow] (1947). *Vilna Ukraina – Free Ukraine*, September 6, 8. [in Ukrainian].
- Drozdov, V.** (2022a). Radianskyi ofitsiyni sviatkovyi dyskurs i komemorativni praktyky na pryiednanykh ukrainskykh terytoriiakh (na prykladi sviatkuvannia desiatyrichchia «vozz'iednannia ukrainskoho narodu») [Soviet Official Celebration Discourse and Commemorative Practices in the Annexed Ukrainian Territories (by the Example of Celebrating the 10th Anniversary of the «Ukrainian People's Reunification»)]. *Zaporizhzhia Historical Review*, 6(58), 242–253. [in Ukrainian]. DOI: 10.26661/zhv-2022-6-58-24
- Drozdov, V.** (2022b). Soviet Politics of Memory in Southern Bessarabia and Northern Bukovyna: Representation of the Past and Mythmaking during World War II. *PLURAL. History, Culture, Society*, 10(2), 85–102. [in English]. DOI: https://doi.org/10.37710/PLURAL.V10I2_4
- Frunchak, S.** (2010). Commemorating the Future in Post-War Chernivtsi. *East European Politics and Societies*, 24(3), 435–463. [in English]. DOI: <https://doi.org/10.1177/0888325410364673>
- Gillis, J. R.** (1994). Memory and Identity: The History of a Relationship. In J. R. Gillis (Ed.), *Commemorations: the Politics of National Identity* (pp. 3–24). Princeton: Princeton University Press, 290 p. [in English].
- Hrynevych, V. A., Danylenko, V. M., Kulchytskyi, S. V., & Lysenko, O. Ye.** (2004). *Ukraina i Rosiia v istorychnii retrospektyvi: narysy: v 3-kh t.* (Vol. 2: Radianskyi proekt dlia Ukrainy (V. M. Lytvyn, I. M. Dziuba, Ya. D. Isaievych, O. S. Onyshchenko, V. A. Smolii, S. V. Kulchytskyi (eds.)). Kyiv: Naukova dumka, 531 p. [in Ukrainian].
- Konnerton, P.** (2004). *Yak suspilstva pam'ataiut* [How societies remember] (S. Shlipchenko (trans.)). Kyiv: Nika-Tsentr, 184 p. [in Ukrainian].
- KUIA** – Komunalna ustanova «Izmailskyi arkhiv». [Municipal Institution «Izmail Archive»].
- Kyrydon, A.** (2020). Potentsial komemorativnykh praktyk u konstruiuvanni natsionalnoi identychnosti: kontseptualizatsiia problemy [The Potential of Commemorative Practices in Constructing of National Identity: The Conceptualization of the Problem]. *Istorychna pam'iat – Historical Memory*, 42, 7–19. [in Ukrainian].
- Leno, P.** (2021). Memorializatsiia «vyzvoliteliv» u period preventyvnoi radianizatsii Zakarpattia (1944–1946 rr.) [Memorialization of the «liberators» in Transcarpathia during the period of preventive Sovietization (1944–1946)]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya: Istoriia – Scientific Herald of Uzhhorod University. Series: History*, 2(45), 142–150. [in Ukrainian]. DOI: [https://doi.org/10.24144/2523-4498.2\(45\).2021.247558](https://doi.org/10.24144/2523-4498.2(45).2021.247558)
- Martin, T.** (2013). *Imperiia natsionalnoho vyrivniuvannia: Natsii ta natsionalizm u Radianskomu Soiuzi (1923–1939)* [The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923–1939] (S. Vakulenko (trans.)). Kyiv: Krytyka, 640 p. [in Ukrainian].

- Mishchanyin, V.** (2015). «Vsenarodni» sviata Narodnoi Rady Zakarpatskoi Ukrainy (1944–1945 rr.) yak element radianizatsii Zakarpattia [«Nationwide» holydays of people holydays of council of Transcarpathian Ukraine (1944–1945) as item of sovietization of Transcarpathia]. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu im. T. Shevchenka. Istorychni nauky – Bulletin of Luhansk Taras Shevchenko National University. Historical science*, 8, 122–129. [in Ukrainian].
- Miting** v gorode slavy Russkogo oruzhiia [Rally in the city of glory of Russian weapons] (1950). *Pridunaiskaia pravda – Danubian truth*, May 20, 2. [in Russian].
- Odukh, A.** (1949). Vystavka tvoriv O. S. Pushkina [Exhibition of works by O. S. Pushkin]. *Vilna Ukraina – Free Ukraine*, June 4, 4. [in Ukrainian].
- Panchuk, M. I., Hoshuliak, I. L., Dibrova, S. S., Zinchenko, Yu. I.** et al. (Comp.) (1994). *Natsionalni vidnosyny v Ukraini u XX st.: zbirnyk dokumentiv i materialiv [National relations in Ukraine in the 20th century: a collection of documents and materials]*. Kyiv: Naukova dumka, 557 p. [in Ukrainian].
- Panchuk, E.** (1949). Vystavka fotodokumentiv [Exhibition of photo documents]. *Radianska Bukovyna – Soviet Bukovyna*, June 5, 1. [in Ukrainian].
- Peredova stattia** (1945). Torzhestvennoe zasedanie, posviashchennoe godovshchine osvobozhdeniia Sovetskoi Ukrainy [Solemn meeting dedicated to the anniversary of the liberation of Soviet Ukraine]. *Pravda Ukrainy – Truth of Ukraine*, October 14, 1. [in Russian].
- Petrone, K.** (2000). *Life Has Become More Joyous, Comrades: Celebrations in the Time of Stalin*. Bloomington: Indiana University Press, 266 p. [in English].
- Petrovskiy, M.** (1944). *Vozz'iednannia ukrainskoho narodu v yedynii Ukrainskii radianskii derzhavi [Reunification of the Ukrainian people in a single Ukrainian Soviet state]*. Kyiv, Kharkiv: Ukrainske derzhavne vydavnytstvo, 28 p. [in Ukrainian].
- Petrovskiy, M.** (1944). Zakarpatska Ukraina (istorychna dovidka) [Transcarpathian Ukraine (historical reference)]. *Radianska Ukraina – Soviet Ukraine*, December 22, 3. [in Ukrainian].
- Promova M. S. Khrushchova** [Speech by M. S. Khrushchev] (1948). *Vilna Ukraina – Free Ukraine*, January 25, 3–4. [in Ukrainian].
- Pushkinskie dni** na Izmailshchine [Pushkin Days in Izmail region] (1949). *Pridunaiskaia pravda – Danubian truth*, June 7, 1. [in Ukrainian].
- RATAU** (1949). V Respublikanskom yubileinom komitete po oznamenovaniiu 150-letia so dnia rozhdeniia A. S. Pushkina [In the Republican Jubilee Committee for Commemoration of the 150th Anniversary of the Birth of A. S. Pushkin]. *Pridunaiskaia pravda – Danubian truth*, May 28, 3. [in Russian].
- Romanchenko, I.** (1949). Pushkin i Shevchenko [Pushkin and Shevchenko]. *Vilna Ukraina – Free Ukraine*, June 5, 3. [in Ukrainian].
- Savka, Ya.** (1947) Fotohrafii [Photos]. *Vilna Ukraina – Free Ukraine*, September 9, 1. [in Ukrainian].
- Shporliuk, R.** (2000). *Imperiia ta natsii (z istorychnoho dosvidu Ukrainy, Rosii, Polshchi ta Bilorusi) [Empire and nations (from the historical experience of Ukraine, Russia, Poland and Belarus)]*. Kyiv: Dukh i Litera. <http://litopys.org.ua/spor/sh03.htm>. [in Ukrainian].
- Starodubets, G., & Popp, R.** (2020). The Policy of Sovietization of the Western Regions of Ukraine in 1944 – 1953 through the Propagandist Symbols and Rituals. *Studia Historica Nitriensia*, 24(2), 412–427. [in English]. DOI: <https://doi.org/10.17846/SHN.2020.24.2.412-426>
- Tokarenko, Ya.** (Comp.) (1945). *Pro Zakarpatsku Ukrainu (Zbirnyk materialiv) [About Transcarpathian Ukraine (Collection of materials)]*. Kyiv: Ukrainske derzhavne vydavnytstvo, 48 p. [in Ukrainian].
- Torzhestvo** osvobozhdennoho naroda [The triumph of the liberated people] (1945). *Pridunaiskaia pravda – Danubian truth*, August 29, 3. [in Russian].
- Trudiashchym** mista Moskovy v den 800-richchia stolytsi vid trudiashchykh Lvivshchyny [Working people of Moscow on the day of the 800th anniversary of the capital for the working people of Lviv region] (1947). *Vilna Ukraina – Free Ukraine*, September 7, 2. [in Ukrainian].
- TsDAVOU** – Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy. [Central State Archive of Public Associations of Ukraine].
- V oblasnii** yuvileinii komisii [In the regional jubilee commission] (1949). *Vilna Ukraina – Free Ukraine*, May 28, 2. [in Ukrainian].
- Vavryk, V.** (1947). Nasha ridna Moskva [Our native Moscow]. *Vilna Ukraina – Free Ukraine*, September 6, 7. [in Ukrainian].
- Yekelchuk, S.** (2008). *Imperiia pam'iaty. Rosiisko-ukrainski stosunki v radianskii istorychnii uiavi [Empire of memory. Russian-Ukrainian relations in the Soviet historical imagination]* (M. Klymchuk, Kh. Chushak (trans.)). Kyiv: Krytyka, 303 p. [in Ukrainian].
- Yekelchuk, S.** (2018). *Povsiakdennnyi stalinizm. Kyiv ta kyiany pislia Velykoi viiny [Everyday Stalinism. Kyiv and Kyivans after the Great War]* (Ia. Strikha (trans.)). Kyiv: Laurus, 306 p. [in Ukrainian].

Статтю надіслано до редколегії 07.02.2023 р.
Статтю рекомендовано до друку 26.04.2023 р.